

Jaromír Plich

Praga

## O VLOGI BESEDNE UMETNOSTI V VZGOJNEM PROCESU

(O procesu vzgoje z besedno umetnino  
in njegovih osnovnih značilnostih)

Umetnost je nezamenljiva sestavina človekovega življenja. Celo proces znanstveno tehnične revolucije, ki zmeraj bolj sili tudi v življenje posameznikov, njene vloge ne more zmanjšati. Znanstveno-tehnična revolucija sicer pogloblja specializacijo človekovega dela, hkrati z njo pa se stopnjuje enostranskost njegovega dela in življenjske usmerjenosti. Zato je razumljiva nujna zahteva po kompenzaciji enostranskosti s kompleksnim odnosom do sveta, s kompleksnim obvladovanjem tega sveta, kakor ga nudi človeku umetnost, ki mu daje tudi priložnost za kar se da mnogostransko potrditev samega sebe.

Nekakšno nasprotje opisanemu razvoju sodobne družbe so nezadovoljivi rezultati na nekaterih področjih vzgoje z besedno umetnostjo (npr. pri literarni vzgoji). Poskusi, da bi pomanjkljivosti odpravili z novimi učbeniki, do zdaj niso prinesli primernih rešitev in kaže, da so vzroki pomanjkljivosti globlji. Mislimo, da je na tem mestu najbolj koristno opozoriti na možnosti znanosti pri reševanju te problematike. Boljše poznavanje procesa slovstvene vzgoje bi pomagalo dvigniti raven literarne vzgoje na šolah in poskrbeti za boljšo pripravo absolventov. Do danes je literarna vzgoja razumljena kot nediferenciran proces, katerega osnovni sestavni deli in razmerja med njimi niso dovolj znana. V zvezi s tem je na mestu ugotovitev J. L. Lande, da »se učitelju naroča oblikovati proces... katerega osnov ne pozna.«<sup>1</sup>

Osnovni pogoj za globlje poznavanje procesa literarne vzgoje — do zdaj nediferenciranega procesa — je pojasnitev specifičnosti celotnega procesa pri posameznih predmetih. Pojasniti je treba posebnosti procesa pri vsej skupini estetsko vzgojnih predmetov v primerjavi z znanstvenimi predmeti in poiskati značilnosti vsakega posameznega estetsko vzgojnega predmeta (literarna vzgoja v primerjavi z glasbeno in literarno vzgojo).

Pojasnjevanje posebnosti literarne vzgoje doslej ni preseglo statističnih pokazateljev, ki kažejo lastnosti umetniškega dela. Študije o literarnem delu največkrat niso usmerjene v jedro problema in zato niso dovolj ustrezne. Da bi premagali dosedanje nediferencirano razumevanje procesa, je nujno potrebno odkriti osnovne sestavne dele procesa in odnose med njimi. Osnovni sestavni deli vzgojno izobraževalnega procesa so aktivnosti njegovih glavnih dejavnikov: učitelja — učne snovi — učenca. Triada glavnih dejavnikov obstoji tudi pri znanstvenih predmetih, medtem ko pri estetsko vzgojnih deluje triada: učitelj — umetniško delo — učenec. Živa akterja procesa, učitelj in učenec, sta zmeraj ista. V proces estetsko vzgojnih predmetov vnaša poseb-

<sup>1</sup> Landa, L. N.: O kybernetickem přístupu k teorii vyučování, Pedagogika 1963, č. 1, str. 6.

nost tretji člen, umetniško delo kot učna snov neznanstvenega predmeta. Preden raziščemo funkcijo umetniškega dela pri estetskovi vzgojni proces, moramo pojasniti osnovne značilnosti razmerij med obema živima akterjema in umetniškim delom, ki je osnova njunega odnosa. Raziskovanje odnosov učitelj-učenec je po številnih pretresih prišlo do enostranske naravnosti na učiteljevo dejavnost in njegove metode (od tod tudi ime »metodika«) do precenjevanja učenčeve samostojnosti pri šolskem delu. Odnos učitelj-učenec je v sodobnih pedagoških in didaktičnih delih označen kot odnos interakcije. Ker v interakciji učitelja in učenca prevladujejo didaktične zakonitosti, jo lahko označimo kot didaktično interakcijo.

Didaktična interakcija v širšem smislu je način vodenja vzgojnega in učnega procesa, v katerem je aktivnost učenca usmerjena k izpolnitvi določene naloge in k realizaciji postavljenega cilja. Njene zakonitosti pojasnjuje didaktika.

Zakonitosti učenčevega in učiteljevega razmerja do umetniškega dela pa do zdaj še niso zadovoljivo pojasnjene. Odnos obeh živih akterjev do umetniškega dela lahko proučujemo kot odnos med subjektom in umetniškim delom. Tu se ni mogoče vračati k retrospektivi filozofskih in estetskih spoznanj o odnosu med subjektom in umetniškim delom, ki so — v grobih obrisih — od pojma »katarza« v antični filozofiji dospela v sodobnih študijah preko označevanj »osvojitve dela«, »vplivanje dela«, »reflektiranje dela« do pojma interakcija. Ker je odnos subjekta do umetniškega dela določen predvsem z estetskimi zakonitostmi, lahko to interakcijo označimo kot estetsko interakcijo.

Estetsko interakcijo lahko splošno označimo kot proces med pozornim subjektom in pojavom objektivne realnosti, ki daje aktivnosti subjekta take pobude in informacije, da v njunem medsebojnem odnosu prevlada estetska funkcija.

Čeprav sta didaktična in estetska interakcija posebni obliki odraza, imata različne lastnosti. Didaktična interakcija poteka na objektivni ravnini in njene pojave morejo in morajo zasledovati vsi učenci razrednega kolektiva. Nasprotno pa se estetska interakcija razvija pretežno v notranjem svetu pozornega subjekta, njeni zunanji pojavi so drugotni.

To dejstvo oblikuje teorijo o dveh različnih vrstah interakcije v estetsko vzgojnem procesu, saj pojmuje ta proces kot notranje razčlenjen pojav, s čimer je mogoče osvetliti osnovne odnose med dejavniki estetske interakcije (med učenecem in učiteljem kot subjektoma in umetniškim delom) ter lastnosti obeh vrst interakcije v celotnem estetsko vzgojnem procesu.

Analiza razmerij med dejavniki estetske interakcije je narekovala temeljno razvrstitev nalog estetske vzgoje v naslednjem zaporedju: estetski užitek se s ponavljanjem spremeni v estetsko izkušnjo, ki se deli na oblikovanje estetske sodbe in estetskega vrednotenja, kar postaja sestavni del subjektivega odnosa do sveta.

a) Osnovno razmerje med estetsko in didaktično interakcijo izhaja iz dejstva, da obe vrsti interakcije v vzgojnem procesu nimata enakega pomena. Estetsko vzgojni proces lahko nastane šele takrat, ko se v njem uresniči estetska interakcija kot osnovni in nenadomestljivi sestavni del celotnega procesa. V pri-

meru, da se estetska interakcija v celotnem procesu ne realizira, ne moremo govoriti o estetsko vzgojnem procesu. V tem je razlika med literarno vzgojo in literarno zgodovino.

Z druge strani potrjuje gornje dejstvo cela vrsta primerov, ko nastaja med subjektom in umetniškim delom estetska interakcija brez udeležbe kakšnega drugega dejavnika (npr. pri stiku subjekta z umetniškim delom).

Ta osnovna lastnost estetsko vzgojnega procesa se kaže kot prvenstvenost in nenadomestljivost estetske interakcije. S tem je osvetljena tudi razlika v procesu znanstvenih ter estetsko vzgojnih predmetov. Tudi pri znanstvenih predmetih bi morala biti vsaj do neke mere zastopana estetska interakcija, ne kot osnovna, ampak kot zaželeno in koristna obrobna sestavina. (Pri naravoslovju lahko npr. kristal ali cvetlica vzbudita estetsko interakcijo, vendar to ni osnova vzgojnega procesa.)

b) V procesu vzgoje z umetnostjo je med drugim pomembna zlasti didaktična interakcija. Mnogostranskih vrednosti estetske interakcije ni mogoče pridobiti z nobeno drugo človeško aktivnostjo in na noben drug način. Estetska interakcija je nenadomestljiva. Nenadomestljivost estetske interakcije v estetsko vzgojnem procesu je torej naslednja lastnost obeh njegovih glavnih sestavin — obeh vrst interakcije.

Nenadomestljivost estetske interakcije ni tako samoumevna, kot bi pričakovali. Najpogosteje pri literarni vzgoji ni uresničena. Ker obe vrsti interakcije rabita isto sredstvo — besedo, se prav pri literarni vzgoji najpogosteje zgodi, da umetnikovo besedo nadomesti učiteljeva beseda; estetska interakcija je nadomeščena z didaktično. Zato pri literarni vzgoji upravičeno poudarjamo nujnost neposredne zveze z vrednotami literarnega dela.

c) Navedene zakonitosti o prioritnosti in nenadomestljivosti estetske interakcije bi lahko vzbudile vtis, da je vloga didaktične interakcije v procesu vzgoje drugotna. Medsebojni odnosi obeh interakcij govorijo nasprotno. Vemo, da med odraslim človekom in umetniškim delom ne pride zmeraj do procesa estetske interakcije, saj ne more vsakdo najti razumevajočega odnosa do simfonične glasbe, poezije ali do likovnega dela. Estetska interakcija ne nastaja pri vsakem stiku med subjektom in umetniškim delom, torej ne nastaja avtomatično. Zato lahko govorimo o delni pogojnosti ali potencialnosti estetske interakcije.

Še težje pride do estetske interakcije v razvojnem obdobju, ko človek še nima dovolj pogojev, izkušenj itd., da bi lahko samostojno našel pot do globljega razumevanja umetniškega dela.

Zato ima prav v času mladostnega razvoja važno vlogo v vzgojnem in izobraževalnem procesu didaktična interakcija; od njene priprave je odvisen nastanek in optimalni razvoj estetske interakcije v estetsko vzgojnem procesu. Naslednja lastnost estetsko vzgojnega procesa je torej odvisnost nastanka in optimalne realizacije estetske interakcije od priprave in podpore didaktične interakcije.

d) Vloga didaktične interakcije v estetsko vzgojnem procesu (gre predvsem za vlogo učitelja kot vodečega dejavnika v procesu) ni lažja in ne enostavnejša

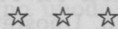
od vloge didaktične interakcije pri znanstvenih predmetih, nasprotno, težja je. Didaktična interakcija mora biti usmerjena k realizaciji estetske interakcije, saj je od tega odvisen razvoj celotnega procesa.

Tudi v estetsko vzgojnem procesu ostaja didaktični interakciji, podobno kakor pri znanstvenih predmetih, vodilna vloga v celotnem procesu. Za razliko od njih mora biti v estetsko vzgojnem procesu vodilna vloga didaktične interakcije uveljavljena ne samo glede na didaktične značilnosti, ampak tudi glede na posebnosti estetske interakcije in estetsko vzgojnega procesa. Vodilna vloga didaktične interakcije vodi predvsem k nastanku in optimalni realizaciji estetske interakcije.

Naslednja lastnost estetsko vzgojnega procesa nastaja z uveljavitvijo v o d i l n e vloge didaktične interakcije v estetsko vzgojnem procesu.

e) Estetsko vzgojni proces združuje dve različni vrsti interakcije, ki se kljub razlikam dopolnjujeta in tvorita dialektično celoto. Medsebojna odvisnost obeh vrst interakcije ni samo v tem, da povzroča optimalni razvoj estetske interakcije v estetsko vzgojnem procesu ustrežna priprava didaktične interakcije, ampak tudi v tem, da vodi uspešno izpolnitev vodilne vloge didaktične interakcije v optimalno realizacijo estetske interakcije. Estetsko vzgojni proces je torej uspešen samo takrat, kadar v njem obe vrsti interakcije organsko tvorita dialektično celoto procesa.

Ta cilj lahko dosežemo s spoznavanjem lastnosti estetsko vzgojnega procesa. Poznavanje glavnih dejavnikov v procesu vzgoje z umetnostjo ne pojasnjuje samo tega, zakaj je vloga učitelja v estetsko vzgojnem procesu zahtevnejša, ampak tudi odkriva bistveno razliko med procesom estetsko vzgojnih in znanstvenih predmetov. Teorija dveh vrst interakcije pri estetsko vzgojnih predmetih omogoča najustreznejši model glavnih sestavnih delov celotnega procesa in razmerij med njimi.



Umetnostno delo je bilo v triadi osrednjih dejavnikov glavni vzrok vseh razlik med estetsko vzgojnim procesom in znanstvenimi predmeti. Posebnost različnih estetsko vzgojnih predmetov povzročajo izrazna sredstva, s katerimi ta ali ona vrsta umetnosti daje v estetski interakciji subjektu pobude in informacije. V glasbi je to zvok, v slikarstvu barva, v kiparstvu kip, v besedni umetnosti beseda.

Poskušal bom označiti posebne poteze estetske interakcije z literarnim delom.

Beseda je gradivo jezika, govora kot značilno človeškega sredstva komunikacije. Razvoj jezika je v tej funkciji tesno povezan z mišljenjem, zato literarno delo v estetski interakciji zahteva intelektualno raven subjekta. S tega stališča je izbor literarnega dela, primernega intelektualni ravni učenca, eden izmed važnejših pogojev literarne vzgoje in nalog didaktične interakcije.

Vez med jezikom in mišljenjem omogoča tudi besedni umetnosti izraziti vse, kar je človekovi misli dostopno v pojmovno konkretnih jezikovnih podobah. Iz te osnove izvira obsežno področje besedne umetnosti, hkrati pa vrsta občutnih



razlik med posameznimi vrstami in oblikami besedne umetnosti, npr. razlike med basnijo in dramo, epigramom in trilogijo, kar so spoznala že starejša filozofska in estetska dela. Tako npr. Hegel označuje poezijo kot »po obsegu najbogatejšo in najbolj neomejeno umetnost«. S svojimi pobudami in informacijami je besedna umetnost sposobna vzbuditi raznovrstna in bogata estetska doživetja. Estetska interakcija torej zahteva razpon in raznovrstno aktivnost subjekta. S stališča didaktične interakcije imajo navedene lastnosti posameznih vrst in oblik besedne umetnosti v estetski interakciji tako različne kakovosti, da jih ne gre obvladovati samo z eno metodo. Posamezne vrste in oblike besedne umetnosti zahtevajo v estetsko vzgojnem procesu **diferenciran pristop** in premišljeno pripravo učencev na obvladovanje posameznih vrst besedne umetnosti.

Literarno delo se lahko v estetski interakciji pojavlja na dva različna načina: najprej kot delo, ki ga je mogoče sprejeti s pomočjo optičnih in akustičnih podob, česar dela drugih vrst umetnosti v tolikšni meri ne poznajo. Čeprav v sodobni družbi optična podoba literarnega dela v estetski interakciji prevladuje, saj literarno delo sprejemamo večinoma natisnjeno, vendar ostaja izhodiščna in osnovna *akustična* podoba, ki je realizirana v interakciji z optično podobo literarnega dela, npr. pri tihem branju. To dejstvo ima pri vzgoji z besedno umetnostjo večji pomen, kot ga je tu mogoče opisati. Za didaktično interakcijo in dejavnost učitelja je dana možnost poglobljanja in intenziviranja vzgoje z besedno umetnostjo s **pravilno zvezo in kombinacijami obeh podob besedne umetnosti**. Vsaka vrsta umetnosti daje različne možnosti razvijanja t. i. estetskih spretnosti. Medtem ko je pri glasbeni vzgoji izraziteje rabljena funkcija interpretacije dela in je pri likovni vzgoji poudarjen samostojni likovni izdelek učenca, so pri vzgoji z besedno umetnostjo poleg bralnih sposobnosti velike možnosti za razvijanje tehle estetskih aktivnosti: **reprodukcija besedila, recitacija, dramatizacija in razvijanje oblikovalnih in izraznih sposobnosti, vzporedno s tem tudi razvijanje stila itd.** Upoštevanje razlik med estetskimi dejavnostmi in njihovim različnim uveljavljanjem pri vzgoji z besedno umetnostjo, t. j. tudi različne možnosti zvez v receptivni fazi estetske interakcije in estetskih aktivnosti, so važen pogoj za uspešen potek celotnega procesa.

Literarno delo se v estetski interakciji uveljavlja kot zavestno organiziran in postopen tok informacij in pobud. Besedna umetnost spada podobno kot glasba k skupini dinamičnih umetnosti. Informacije literarnega dela niso tako polivalentne kot informacije instrumentalne glasbe in so usmerjene na določene pojave objektivne realnosti, ki so običajno izraženi z jezikovnimi znaki. Dinamičnost besedne umetnosti omogoča mnogostransko govorno upodabljanje konkretnih pojavov v njihovem razvoju in spremembah. To pomeni, da subjekt ne more besedne umetnine obseči z enim pogledom in je tudi njegov pristop — v soglasju z notranjimi lastnostmi besedne umetnine — zavestno omejen s prirejeno informacijo. Na ta način daje literarno delo velike možnosti za visoko stopnjo **dinamike in hkrati za koncentracijo subjektivne aktivnosti**. Te možnosti mora upoštevati tudi didaktična interakcija.

V interakciji pri literarnem delu neposredne čutne zaznave niso neposredni nosilci njegovih kvalitete (za razliko od estetske interakcije pri glasbenem

ali likovnem delu). V estetski interakciji pri literarnem delu posredujejo neposredne čutne zaznave zgolj optično ali akustično podobo znakov jezikovnega pomena.

To je pomembna značilnost estetske interakcije pri literarnem delu. Optična ali akustična podoba znaka za jezikovni pomen črke (besede) daje v estetski interakciji informacije o kvaliteti literarnega dela na ravnini pojmov; to pa nalaga subjektu posebne naloge.

Beseda je nosilec jezikovnega pomena, izraža kak *pojmem* ali pa ga hoče natančneje izraziti. *Pojem* označuje splošno kategorijo pojavov (npr. miza, stol). V estetski interakciji pri besedni umetnini subjekt ne more pustiti jezikovnih pomenov na splošni ravnini pojmov, ampak si mora oblikovati konkretno predstavo pojmov za pojave. Splošni pojmovni okvir mora zapolniti s podobami svojih prejšnjih izkušenj, ki so dopolnjene s sposobnostmi fantazije, kombinacije itd. Subjektova aktivnost tako v estetski interakciji pri literarnem delu spremeni optične ali akustične znake jezikovnih pomenov s splošne ravnine pojmov v konkretno predstavo. To je osnovna naloga, ki jo specifika literarnega dela zahteva od subjekta.

Didaktična interakcija ima nalogo, da pripravlja učenca na te zahteve v estetsko vzgojnem procesu. To pomeni, da mora pripraviti učenca na srečanje z literarnim delom tako, da bo mogel v estetski interakciji reagirati na splošne pojme, ki so izraženi z jezikovnimi pomeni, s svojimi predstavami. Na tem mestu ni mogoče podrobneje razčlenjevati zapletene problematike te naloge, dovolj bo opomba o pomenu izbora primerne dela za sposobnosti in zanimanja učencev, o nujnosti predhodnega seznanjanja z neznanimi pojmi itd.

Dejstvo, da smiselne zaznave v estetski interakciji niso neposredni nosilci posebnih lastnosti literarnega dela, pomeni, da je literarno delo v estetski interakciji usmerjeno v celotni notranji svet subjekta, ki splošne pojme spremeni v konkretne predstave govorno upodobljenih pojavov. Od tod je mogoče razložiti neobičajno mnogostransko in učinkujoče estetsko doživetje v estetski interakciji z literarnim delom.



Teoretična razlaga estetsko vzgojnega procesa se ne more omejiti zgolj na metodična navodila za delo učitelja pri literarni vzgoji, na recepte, ki se pogosto posplošijo v šablone, na zakoreninjene napake, ki se jih pri literarni vzgoji še ni posrečilo premagati, ampak mora voditi k odkrivanju zakonitosti celotnega estetsko vzgojnega procesa. Predvsem mora biti poznavanje tega procesa dovolj načelen in neizpodbiten pogoj za uspešno usposabljanje učitelja. To težavno nalogo lahko učitelj izpolni predvsem s poznavanjem zakonitosti estetsko vzgojnega procesa.